

ІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ СТАРОСЛОВ'ЯНСЬКИХ ПАМ'ЯТОК СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКОЇ РЕДАКЦІЇ: ІМЕННИКИ З ОСНОВОЮ *-а (*-ja)

З-поміж низки канонічних текстів, які переписували на Півдні Русі, цінним джерелом для дослідників історії східнослов'янських мов і лінгвістів історії української мови є пам'ятки старослов'янської мови східнослов'янської редакції — Добролюбове Євангеліє 1164 р.¹ [2] та Буцацьке Євангеліє XII–XIII ст.² [3].

Ці пам'ятки репрезентують ряд діалектних особливостей, притаманних говіркам давньоукраїнської мови. Окремі з них стали нормативними для сучасної української мови, інші — широко функціонують у говорах української мови. Розглянемо відображення деяких елементів морфології досліджуваних пам'яток, зокрема іменників з основою *-а (*-ja).

До іменників з основою *-а (*-ja) в старослов'янській мові та мовах східних слов'ян належали іменники жіночого та чоловічого родів, які у називному відмінкові мали закінчення -а, -га, рідше -и (-ъни, -ни, -чи).

Твердий різновид відмінювання включав основи на -а та основи на задньопіднебінний приголосний + а.

Однина. Іменники з основою *-а у називному відмінкові в ДЄ та БЄ зафіксовано в нормативній старослов'янській формі з кінцевим -а: *вєсѣда* (ДЄ 177 зв.), *правѣда* 43, *нюда* (БЄ 88), *конѣина* 110. У родовому їх вжито із класичним старослов'янським -ъ: *винъ* (ДЄ 16 зв.), *мъздъ* 65 зв., *роукъ* (БЄ 159), *силъ* 11. У цьому відмінкові одноразово засвідчено форму глави (*и видѣ два ангѣла вѣ вѣлахъ ризахъ сѣдѣща єдиного вѣъ глави єдиного оу ногоу* ДЄ 243 зв.), виникнення якої слід пояснювати не морфологічними причинами, а чисто фонетичним явищем — *ъ, и (і) > и*. У давальному послідовно збережено -ѣ: *винѣ* (ДЄ 82), *годинѣ* 183 зв., *жатѣ* (БЄ 36), *старѣишинѣ* 8 зв. Зауважу, що особливістю цього відмінка є чергування задньоязикових г, к, х із свистячими перед -ѣ: *слоуѣ* (ДЄ 108 зв.); *пасѣ* (БЄ 133 зв.). Знахідний відмінок засвідчено традиційними формами на -оу: *водоу* (ДЄ 10), *дєсѣтиноу* 130, *гоукоу* (БЄ 92 зв.), *крамоу* 144. Звичайною для *-а-основ є форма орудного відмінка: *вл(д)коу* (ДЄ 88), *главоу* 44, *клатвоу* (БЄ 128 зв.), *лихоу* 18. Місцевий відмінок має звичну флексію -ѣ, спільну для старослов'янської та східнослов'янських мов: *вѣ коупинѣ* (ДЄ 149 зв.), *по горѣ* 89; *вѣ тинѣ* (БЄ 99), *вѣ храминѣ* 30. Давню флексію -о зберегли досліджувані євангельські тексти в кличному відмінкові: *жено* (ДЄ 9 зв.), *сотоно* (БЄ 20).

Множина. Форми множини твердої групи іменників з основою *-а не потребують особливих пояснень. Досліджувані пам'ятки фіксують їх із стабільними флексіями, спільними для старослов'янської та східнослов'янських мов; напр.: називний відмінок із закінченням -ъ: *воинъ* (ДЄ 92), *женъ* 4, *дѣвъ* (БЄ 18 зв.), *звѣздъ* 84; родовий: *вѣуелъ* (ДЄ 32 зв.), *котъгъ* 94 зв., *кроупъ* (БЄ 16 зв.), *мѣръ* 54; давальний: *водамъ* (ДЄ 74 зв.), *горамъ* 186, *вѣдкамъ* (БЄ 64), *воєводамъ* 65 зв.; знахідний відмінок множини має спільну форму з називним: *веригъ* (ДЄ 92 зв.), *мѣтвѣ* 111, *годинъ* (БЄ 109 зв.), *заградъ* 63. Зауважу, що в досліджуваних текстах не відбито категорії особи в словозмінні з основою на *-а. Не зазнали змін орудний (*жилами* ДЄ 190, *женами* 116, *книгами* БЄ 137 зв.), *сльзми*

¹ Далі — ДЄ.

² Далі — БЄ.

55 зв.); орудний: пыаницами (ДС 82), притъчѹами (БЄ 3); місцевий: овьцаѹхъ (ДС 245 зв.), притъчѹѹхъ 37 зв., одежаѹхъ (БЄ 85 зв.) тощо.

Двоїна. Форми двоїни м'якої групи іменників **-ja**-основ функціують у досліджуваних Євангеліях рідко: двѣ ли птици (ДС 50 зв.), вѣверже двѣ мѣдници 167 зв., вѣверже двѣ мѣдници (БЄ 81 зв.).

Ілюстративний матеріал аналізованих Євангелій дає можливість констатувати факт, що іменники твердої і м'якої групи відрізнялися один від одної не тільки основою, яка закінчувалася на твердий чи м'який приголосний, але й відмінковими закінченнями. У ДЄ та БЄ спостерігається тенденція до зближення різновидів відмінювання у відмінкових формах. Окрім цього, досліджувані пам'ятки засвідчують помітний вплив східнослов'янської стихії на традиційні норми старослов'янської мови, демонструють їх тісну взаємодію.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ван-Вейк Н. История старославянского языка / Н. Ван-Вейк; пер. с нем. В.В. Бородич; под ред. и предисл. Н.А. Кондрашова – М.: Издательство иностранной литературы, 1957. – 365 с.
2. Добролюбове Євангеліє 1164 року / Відп. ред. В.В. Німчук, упор. Ю.В. Осінчук. – Львів: Ін-т української мови НАНУ, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2012 (Серії: «Історія мови», «Пам'ятки української мови»). – 804 с.
3. Євангеліє Бучацьке [Факсимільний текст]. – [Б. м.: б. в.]. – [320 с.].
4. Козирева З.Г. Іменник // Нариси з морфології старослов'янської мови східнослов'янських пам'яток XI–XIII ст. / Г.А. Арполенко, З.Г. Козирева, Г.І. Лиса, К.С. Симонова та ін. – К.: Ін-т української мови НАНУ, 2008. – С. 9–59.